

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2026. № 4.

ISSN 2307-2105

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.4.72>

УДК 339.56:330.341.2

Т. Л. Макарова,

*к. е. н., доцент кафедри міжнародного менеджменту,
Державний торговельно-економічний університет України*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1599-0751>

ІЛЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ: СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

T. Makarova,

*PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International
Management, State University of Trade and Economics*

ILLEGALIZATION OF FOREIGN TRADE IN GOODS: ESSENCE, CLASSIFICATION AND MECHANISMS OF IMPLEMENTATION

У статті досліджено сутність ілегалізації зовнішньої торгівлі товарами як складного економічного явища. Узагальнено теоретичні підходи до визначення тіньової економіки та її проявів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Розкрито зміст ілегалізації діяльності суб'єктів ЗЕД з позицій статистичного, економічного, юридичного та фінансового підходів. Систематизовано класифікацію ілегалізації економічної діяльності та

визначено її основні види. Проаналізовано ключові механізми реалізації, зокрема псевдоекспорт, трансфертне ціноутворення та маніпуляції з митною вартістю. Визначено причини поширення ілєгалізації та її негативні наслідки для економіки. Обґрунтовано вплив тінєових процесів на економічну безпеку держави та ефективність міжнародної торгівлі.

The article examines the essence of illegalization of foreign trade in goods as a complex and multifaceted economic phenomenon that significantly affects the functioning of modern national economies under conditions of globalization. Theoretical approaches to defining the shadow economy and its manifestations in the field of foreign economic activity are systematized and generalized. The content of illegal activities of economic entities is revealed from statistical, economic, legal and financial perspectives, which allows for a comprehensive understanding of the nature of this phenomenon.

Special attention is paid to the classification of illegal economic activity in foreign trade according to key criteria, including the level of legality, organizational structure, territorial scope and motivation. This classification makes it possible to identify the diversity of forms and methods used by economic entities in the process of illegal operations. The main mechanisms of illegalization are analyzed in detail, in particular pseudo-export schemes, transfer pricing, manipulation of customs value, falsification of declaration data, as well as the use of offshore jurisdictions for tax minimization and concealment of financial flows.

The study identifies the hierarchical structure of participants involved in illegal activities and highlights their interaction within shadow economic networks. The key economic, social, legal, administrative and globalization factors that contribute to the spread of illegalization are substantiated, including high tax burden, regulatory imperfections, corruption risks and increasing capital mobility.

The negative consequences of illegal foreign trade operations are determined, including losses of state budget revenues, distortion of fair competition, capital outflow, reduction of investment attractiveness and

strengthening of corruption processes. The impact of illegalization on the economic security of the state and the efficiency of international trade is also justified.

The results of the study can be used for further development of measures aimed at reducing the scale of shadow activities, improving state regulation, strengthening customs and tax control, and increasing transparency in foreign economic operations.

Ключові слова: *тіньова економіка, ілєгалізація, зовнішня торгівля, зовнішньоекономічна діяльність, псевдоекспорт, трансфертне ціноутворення, офшорні зони, митна вартість.*

Keywords: *shadow economy, illegalization, foreign trade, foreign economic activity, pseudo-export, transfer pricing, offshore zones, customs value.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах глобалізації та інтенсифікації міжнародних економічних відносин зовнішня торгівля товарами відіграє ключову роль у забезпеченні економічного зростання держави. Водночас ускладнення механізмів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, значна диференціація податкових систем різних країн, а також високий рівень мобільності капіталу створюють сприятливе середовище для поширення ілєгальної економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі.

Ілєгалізація зовнішньоторговельних операцій проявляється через використання різноманітних схем ухилення від оподаткування, незаконного відшкодування податку на додану вартість, маніпулювання митною вартістю товарів, застосування трансфертного ціноутворення та офшорних механізмів. Це призводить до значних втрат державного бюджету, викривлення конкурентного середовища, зниження інвестиційної привабливості країни та посилення корупційних процесів.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері тіньової економіки, питання системного аналізу іллегалізації саме у сфері зовнішньої торгівлі товарами, її класифікації та механізмів реалізації залишаються недостатньо опрацьованими. Особливої актуальності набуває необхідність узагальнення теоретичних підходів і розроблення практичних інструментів протидії іллегальним практикам у зовнішньоекономічній діяльності.

Зв'язок дослідження із важливими науковими та практичними завданнями полягає у необхідності підвищення ефективності державного регулювання зовнішньої торгівлі, удосконалення митної та податкової політики, зміцнення економічної безпеки держави та забезпечення прозорості міжнародних торговельних операцій. Отримані результати можуть бути використані при формуванні державної політики детінізації економіки, а також у практичній діяльності контролюючих органів та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тіньової економіки та іллегалізації зовнішньої торгівлі є предметом активних досліджень у працях зарубіжних і вітчизняних учених. Значний внесок у розвиток теоретичних засад дослідження тіньового сектору зробили Е. Фейг, В. Танзі, Ф. Шнайдер та Д. Енсте, які розглядали тіньову економіку як невраховану офіційною статистикою діяльність та здійснили її кількісне оцінювання на макрорівні [1–3].

Зокрема, у працях Е. Фейга обґрунтовано підхід до визначення тіньової економіки як сукупності економічної діяльності, що не відображається у системі національних рахунків [1]. В. Танзі досліджував методи оцінювання масштабів тіньового сектору, зокрема через аналіз грошового обігу та попиту на готівку [2]. Ф. Шнайдер і Д. Енсте здійснили комплексні міжкраїнні дослідження, які підтвердили значні масштаби тіньової економіки як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються [3].

Важливим є також інституційний підхід, запропонований Г. де Сото, який пов'язує виникнення тіньової економіки з надмірним державним

регулюванням і бюрократичними бар'єрами [4]. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що основними причинами поширення тіньового сектору є високий податковий тиск, недосконалість правового середовища та низький рівень довіри до державних інститутів [5].

Серед вітчизняних учених вагомий внесок у дослідження тіньової економіки зробили З. Варналій, О. Турчинов, І. Мазур, які розглядають її як системне явище, що впливає на економічну безпеку держави та розвиток зовнішньоекономічної діяльності [6].

Попри значний науковий доробок, питання іллегалізації зовнішньої торгівлі товарами, зокрема її механізмів, інструментів та класифікації, залишаються недостатньо систематизованими, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є комплексне дослідження іллегалізації зовнішньої торгівлі товарами як економічного явища, узагальнення теоретичних підходів до її визначення та систематизація основних механізмів і форм прояву.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах глобалізації світової економіки зовнішня торгівля товарами виступає ключовим чинником економічного розвитку держав, формування їх конкурентоспроможності та інтеграції у міжнародні економічні відносини. Водночас активізація зовнішньоторговельних процесів супроводжується зростанням масштабів тіньової економіки, що проявляється у формі іллегалізації зовнішньоекономічної діяльності.

Іллегалізація зовнішньої торгівлі товарами є складним економічним явищем, що охоплює сукупність незаконних, напівлегальних та прихованих операцій, які здійснюються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з метою мінімізації податкового навантаження, ухилення від державного контролю та отримання додаткових прибутків. Як свідчать дослідження, тіньова економіка є невід'ємною складовою сучасних економічних систем і притаманна як розвиненим, так і країнам, що розвиваються [7].

Сутність іллегалізації зовнішньої торгівлі доцільно розглядати через систему взаємопов'язаних підходів. Зокрема, статистичний підхід визначає її як діяльність, що не відображається у системі національних рахунків; юридичний — як діяльність, що порушує чинне законодавство; економічний — як діяльність, спрямовану на мінімізацію витрат; фінансовий — як ухилення від сплати податків; мотиваційний — як діяльність, спрямовану на максимізацію прибутку [8]. Такий комплексний підхід дозволяє більш повно розкрити зміст досліджуваного явища.

Важливим елементом дослідження є класифікація іллегальної економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі, яка дозволяє систематизувати її основні форми та прояви.

Таблиця 1. Класифікація іллегальної економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі

Критерій	Види
За рівнем законності	Неофіційна, нелегальна, кримінальна
За організаційним рівнем	Індивідуальна, групова, корпоративна, міжкорпоративна
За територіальним охопленням	Національна, міждержавна, глобальна
За мотивацією	Вимушена, ініціативна, примусова
За наслідками	Соціально нейтральна, соціально негативна

Джерело: складено авторам за даними [7-9]

Як видно з табл. 1, іллегалізація зовнішньої торгівлі має багатовимірний характер і охоплює різні рівні економічної діяльності, що значно ускладнює процес її ідентифікації та державного контролю [10].

Однією з ключових характеристик іллегалізації є різноманітність механізмів її реалізації. Найбільш поширеними серед них є маніпуляції з митною вартістю товарів, псевдоекспорт, трансфертне ціноутворення, використання офшорних схем, а також фальсифікація даних при митному декларуванні.

Таблиця 2. Основні механізми іллегалізації зовнішньої торгівлі товарами

Механізм	Сутність
Маніпуляції з митною вартістю	Заниження або завищення вартості товарів
Псевдоекспорт	Фіктивне оформлення експорту для відшкодування ПДВ
Трансфертне ціноутворення	Перерозподіл прибутку між юрисдикціями
Офшорні схеми	Використання офшорів для мінімізації податків
Фальсифікація даних	Викривлення характеристик товару

Джерело: складено автором за даними [7-9]

Маніпуляції з митною вартістю товарів є одним із найпоширеніших інструментів іллегалізації. Заниження митної вартості дозволяє суб'єктам господарювання зменшити податкові платежі, тоді як її завищення використовується для виведення капіталу за кордон [11].

Псевдоекспорт є ще одним поширеним механізмом, який полягає у формальному оформленні експортної операції без фактичного переміщення товару через митний кордон. Така схема використовується для незаконного відшкодування податку на додану вартість і призводить до значних втрат державного бюджету.

Важливе місце займає трансфертне ціноутворення, яке використовується транснаціональними корпораціями для оптимізації податкових зобов'язань шляхом встановлення внутрішньокорпоративних цін, що відрізняються від ринкових [12].

Офшорні юрисдикції відіграють важливу роль у процесах іллегалізації, оскільки забезпечують можливість приховування фінансових потоків, зниження податкового навантаження та уникнення державного контролю [13].

Крім того, значного поширення набули такі інструменти, як фальсифікація даних при митному декларуванні, зміна країни походження товарів, використання фіктивних контрактів, а також неформальна транскордонна торгівля, що здійснюється фізичними особами.

Суб'єкти іллегальної економічної діяльності формують складну ієрархічну структуру, яка включає три основні рівні. Високий рівень представлений впливовими особами, представниками державних органів та великого бізнесу, які забезпечують функціонування тіньових схем. Середній рівень включає підприємців та організаторів іллегальних операцій. Низький рівень складають наймані працівники, які виконують допоміжні функції [7].

Причини іллегалізації зовнішньої торгівлі мають комплексний характер і охоплюють економічні, соціальні, правові, адміністративні та глобалізаційні чинники. Серед економічних причин ключовими є високий рівень податкового навантаження, прагнення до отримання надприбутків, нестабільність економічного середовища. Соціальні причини пов'язані з низьким рівнем життя населення, безробіттям та соціальною диференціацією.

Правові причини включають недосконалість законодавства, наявність прогалин у нормативно-правовому регулюванні, низьку ефективність діяльності контролюючих органів. Адміністративні фактори пов'язані з корупцією, надмірними регуляторними бар'єрами та бюрократизацією економічних процесів. Глобалізаційні чинники обумовлені розвитком міжнародних фінансових ринків, використанням офшорних центрів та високою мобільністю капіталу [9; 12].

Наслідки іллегалізації зовнішньої торгівлі мають суттєвий негативний вплив на економіку держави. Насамперед це втрати державного бюджету внаслідок ухилення від сплати податків та зборів. Крім того, іллегалізація призводить до викривлення конкурентного середовища, оскільки створює нерівні умови для ведення бізнесу.

Важливим негативним наслідком є також відплив капіталу за кордон, що зменшує інвестиційні можливості національної економіки. Іллегалізація сприяє поширенню корупції, криміналізації економічних відносин та зниженню рівня довіри до державних інститутів.

Разом з тим для окремих суб'єктів господарювання участь у тіньових схемах може забезпечувати короткострокові економічні вигоди у вигляді

зниження витрат та збільшення прибутків. Це створює додаткові стимули для подальшого поширення іллегальної діяльності.

Разом з тим для окремих суб'єктів господарювання участь у тіньових схемах може забезпечувати короткострокові економічні вигоди у вигляді зниження витрат та збільшення прибутків. Це створює додаткові стимули для подальшого поширення іллегальної діяльності.

Водночас такі вигоди мають виключно тимчасовий характер і супроводжуються значними ризиками як для самих суб'єктів господарювання, так і для економіки держави в цілому. Зокрема, участь у тіньових схемах підвищує ймовірність притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності, втрати ділової репутації, а також обмеження доступу до фінансових ресурсів та міжнародних ринків. У довгостроковій перспективі це негативно впливає на стійкість підприємницької діяльності та знижує рівень її конкурентоспроможності.

Крім того, системне поширення іллегальної діяльності призводить до формування викривлених економічних стимулів, за яких ефективність бізнесу визначається не рівнем інноваційності чи продуктивності, а здатністю обходити законодавчі обмеження. Це, у свою чергу, стримує технологічний розвиток економіки, знижує рівень інвестицій у модернізацію виробництва та обмежує можливості інтеграції у глобальні ланцюги доданої вартості.

Особливої актуальності набуває проблема інституційної спроможності держави протидіяти іллегалізації зовнішньої торгівлі. Ефективність державного регулювання значною мірою залежить від якості податкової та митної системи, рівня цифровізації державних послуг, прозорості процедур та рівня корупції. Недостатня координація між контролюючими органами, дублювання функцій та відсутність єдиних інформаційних систем створюють додаткові можливості для здійснення тіньових операцій.

У цьому контексті важливим напрямом удосконалення механізмів протидії іллегалізації є впровадження ризик-орієнтованих підходів до

контролю зовнішньоекономічних операцій. Використання аналітичних інструментів, великих масивів даних (big data), автоматизованих систем аналізу ризиків дозволяє виявляти підозрілі операції на ранніх стадіях та мінімізувати людський фактор у процесі прийняття рішень.

Не менш важливим є розвиток міжнародного обміну інформацією між митними та податковими органами різних країн. Участь у глобальних ініціативах, спрямованих на підвищення податкової прозорості, зокрема впровадження стандартів автоматичного обміну фінансовою інформацією, сприяє зменшенню можливостей для використання офшорних схем та трансфертного ціноутворення з метою ухилення від оподаткування.

Окрему увагу слід приділити вдосконаленню митного адміністрування. Спрощення процедур митного оформлення, зменшення адміністративного навантаження на бізнес, підвищення прозорості та передбачуваності регуляторної політики сприятимуть зниженню мотивації суб'єктів господарювання до використання тіньових схем. Водночас посилення відповідальності за порушення митного та податкового законодавства має поєднуватися з підвищенням ефективності правозастосовної практики.

Важливим інструментом детінізації зовнішньої торгівлі є також розвиток цифрових технологій. Впровадження електронного документообігу, блокчейн-технологій для відстеження ланцюгів постачання, систем електронного контролю за переміщенням товарів дозволяє підвищити прозорість зовнішньоекономічних операцій та зменшити можливості для їх фальсифікації.

Таким чином, ефективна протидія іллегалізації зовнішньої торгівлі потребує комплексного підходу, що передбачає поєднання економічних, правових, інституційних та технологічних заходів. Лише за умов формування сприятливого бізнес-середовища, підвищення довіри до державних інститутів та забезпечення прозорості економічних процесів можливе поступове зменшення масштабів тіньової економіки у сфері зовнішньої торгівлі товарами.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У результаті проведеного дослідження встановлено, що іллегалізація зовнішньої торгівлі товарами є складним, багатофакторним економічним явищем, яке формується під впливом сукупності економічних, соціальних, правових, адміністративних та глобалізаційних чинників. Вона виступає складовою тіньової економіки та проявляється через здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності операцій, що не відображаються в офіційній статистиці або здійснюються з порушенням чинного законодавства.

У статті узагальнено теоретичні підходи до визначення іллегальної економічної діяльності, що дозволило розкрити її сутність через систему статистичного, юридичного, економічного, фінансового та мотиваційного підходів. Систематизовано класифікацію іллегалізації зовнішньої торгівлі за ключовими критеріями, що дало змогу визначити її структурні особливості та різноманітність форм прояву.

Дослідження показало, що основними механізмами іллегалізації є маніпуляції з митною вартістю товарів, псевдоекспорт, трансфертне ціноутворення, використання офшорних схем та фальсифікація даних при декларуванні. Визначено, що зазначені інструменти спрямовані на мінімізацію податкового навантаження, незаконне відшкодування податку на додану вартість та виведення фінансових ресурсів за кордон.

Обґрунтовано, що іллегалізація зовнішньої торгівлі має значні негативні наслідки для економіки держави, зокрема призводить до втрат бюджетних надходжень, викривлення конкурентного середовища, зниження інвестиційної привабливості та посилення корупційних процесів. Водночас вона створює короткострокові економічні вигоди для окремих суб'єктів господарювання, що зумовлює її подальше поширення.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі пов'язані з розробленням ефективних механізмів детінізації зовнішньої торгівлі, удосконаленням податкової та митної політики, впровадженням сучасних

цифрових інструментів контролю за зовнішньоекономічними операціями, а також поглибленням міжнародного співробітництва у сфері протидії іллегальним економічним практикам. Особливої уваги потребує дослідження впливу глобальних ініціатив податкової прозорості та цифровізації економіки на зменшення масштабів тіньових процесів у зовнішній торгівлі.

Література

1. Feige E. L. *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989.
2. Feige E. L. Reflections on the Meaning and Measurement of Unobserved Economies: What Do We Really Know About the Shadow Economy? // *Journal of Tax Administration*. 2016. Vol. 2(1). P. 5–41.
3. Tanzi V. Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy // *The Economic Journal*. 1999. Vol. 109. P. 338–347.
4. Tanzi V. Underground Economy and Tax Evasion in Developing Countries // *IMF Working Paper*. 1982.
5. Schneider F., Enste D. Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences // *Journal of Economic Literature*. 2000. Vol. 38(1). P. 77–114.
6. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 Other OECD Countries // *CESifo Working Paper*. 2010.
7. De Soto H. *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*. New York : Harper & Row, 1989.
8. De Soto H. *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York : Basic Books, 2000.
9. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? // *IMF Working Paper*. 2018. URL: <https://www.imf.org> (дата звернення: 21.03.2026).
10. Medina L., Schneider F. Shadow Economies: Size and Causes // *IMF Working Paper*. 2019.

11. Варналій З. С., Мазур І. І., Турчинов О. В. *Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації*. Київ : НІСД, 2006.
12. Варналій З. С. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання // *Економіка України*. 2014. № 2. С. 30–38.
13. OECD. *Illicit Trade: Converging Criminal Networks*. Paris : OECD Publishing, 2016.
14. Zucman G. *The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens*. Chicago : University of Chicago Press, 2015.

References

1. Feige, E.L. (1989), *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
2. Feige, E.L. (2016), “Reflections on the Meaning and Measurement of Unobserved Economies: What Do We Really Know About the Shadow Economy?”, *Journal of Tax Administration*, Vol. 2(1), pp. 5–41.
3. Tanzi, V. (1999), “Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy”, *The Economic Journal*, Vol. 109, pp. 338–347.
4. Tanzi, V. (1982), “Underground Economy and Tax Evasion in Developing Countries”, *IMF Working Paper*.
5. Schneider, F. and Enste, D. (2000), “Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 38(1), pp. 77–114.
6. Schneider, F. (2010), “Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 Other OECD Countries”, *CESifo Working Paper*.
7. De Soto, H. (1989), *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*, Harper & Row, New York, USA.
8. De Soto, H. (2000), *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, Basic Books, New York, USA.
9. Medina, L. and Schneider, F. (2018), “Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?”, *IMF Working Paper*, available at: <https://www.imf.org> (Accessed 21 March 2026).

10. Medina, L. and Schneider, F. (2019), “Shadow Economies: Size and Causes”, *IMF Working Paper*.
11. Varnalii, Z.S., Mazur, I.I. and Turchynov, O.V. (2006), *Shadow economy: essence, features and ways of legalization*, NISS, Kyiv, Ukraine.
12. Varnalii, Z.S. (2014), “Shadow economy in Ukraine: causes and ways of overcoming”, *Ekonomika Ukrainy*, No. 2, pp. 30–38.
13. OECD (2016), *Illicit Trade: Converging Criminal Networks*, OECD Publishing, Paris, France.
14. Zucman, G. (2015), *The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens*, University of Chicago Press, Chicago, USA.

Отримано редакцією журналу / Received: 25.03.26

Прорецензовано / Revised: 06.04.26

Дата публікації / Published: 23.04.26